

A MODERN DEMOKRÁCIÁK XVII-XVIII. SZÁZADI GYÖKEREI
Angol alkotmányos monarchia, az Egyesült Államok létrejötte és alkotmánya

MAUCHA ÁGNES

1. Angol alkotmányos monarchia

1.1. Előzmények

A XVI. században Anglia trónja a Tudorok kezén volt. VIII. Henrik és I. Erzsébet bár erőskezűen szinte abszolutista módon uralkodtak, a parlamentáris rendszert nem törölték el. Ennek oka volt az is, hogy a Lordok Háza (House of Lords) együttműködött az uralkodóval, a Közösség Háza (House of Commons) pedig ekkor még háttérbe szorult. A VIII. Henrik által létrehozott és bevezetett *anglikán vallás* megerősödött, majd egyre jobban elkezdett a kálvini reformációhoz közelíteni. A XVI. században létrejött angol kálvinista mozgalom tagjai puritánoknak (tisztáknak) nevezték magukat, mivel meg akarták tisztítani az anglikán egyház szervezetét a katolikus maradványoktól. Szerintük a javaknak Isten a gazdája, az ember pedig csak a vagyon kezelője, ez a gondolat jelent meg az egyházközségek önkormányzatiságának követelésében.

A kor felfedezéseinek, és a gyarmatosításoknak köszönhetően a nőtt az igény mezőgazdasági termékek, az élelmiszerek és gyapjú iránt. A földbirtokosok a nagyobb haszon reményében egyre több helyen kerítették el saját kezelésre földeket (*bekerítések*), az intenzívebb gazdálkodás érdekében pedig *bérmunkát* alkalmaztak. A befektetőknek, akik az új vállalkozással foglalkozó nemességet (gentry) alkották, köszönhetően terjedt el a kapitalizmus, amelynek a mezőgazdaság volt a húzóágazata.

A gazdasági változások társadalmi változásokat is hoztak. A parasztok közül sokan beköltöztek a városokba, ahol az egyes manufaktúráknál bérmunkásnak álltak. Sok, addig földbirtokos nemes áttért a manufaktúrák üzemeltetésére. A népesség nőtt, a polgárság megerősödött, London pedig többszázézes nagyvárossá vált.

1.2. Stuart abszolutizmus

I. Erzsébet 1603-ban törvényes utód nélkül halt meg, így vele kihalt a Tudor-dinasztia. A Stuartok, az akkori skót uralkodócsalád került az angol trónra is, így perszónáluniót alkotva a két ország között. I. Jakab (1603–1625) abszolutista kísérletét fia, I. Károly (1625–1649) is folytatta.

1.2.2. Vallási ellentétek

I. Jakab, és I. Károly az anglikán egyházra támaszkodott, így az ellenállás is vallási jelleget öltött. A puritanizmuson belül elkülönültek egymástól a mérsékeltabb presbiteriánusok, akik a presbiterek (világiak) szerepének növelését követelték, és a radikálisabb independensek, akik független egyházközségeket akartak. Az independensek önkormányzati elképzelései azonban ellentétben álltak az uralkodók központosító törekvéseivel.

1.2.3. Gazdasági ellentétek

A Stuartok egyre több termék árusításának jogát adták monopol társaságok kezébe, például a Brit Kelet-indiai Társaságé lett a tea és a fűszer árusításának joga. Ez egyre inkább zavarta az angolokat, mivel így az uralkodók a szabad versenyt korlátozták.

1.3. I. Károly politikája

Az angol szokások szerint a király a parlament beleegyezése nélkül nem vehetett ki adókat. A gyarmatokért vívott harcok költségeit a király monopóliumok árusításával, és királyi haszonélvezetek felújításával igyekezett fedezni, azonban ezek nem bizonyultak elégnek. I. Károly pénzügyi problémái miatt a parlament összehívására kényszerült 1628-ban. A képviselők azonban a javasolt adók megszavazása helyett, kiadták a Jogok Kérvényét (Petition of Rights, 1629), amelyben a nép jogait erősítették meg: többek között csak a parlament által megszavazott adót lehet kivetni, csak törvényes bírói ítélet alapján lehet bárkit börtönbe vetni.

Ebből tanulva az uralkodó 1629-től a parlament összehívása nélkül kormányzott, és vetett ki adókat. Ez volt a *klasszikus abszolutizmus* kora Angliában.

1638-ban a kálvinista skótok fellázadtak, leverésükhöz pedig erős hadseregre lett volna szükség. Ennek költségei miatt a király újra összehívta a parlamentet abban bízva, hogy adót tud megszavaztatni. A képviselők azonban először sérelmeik orvosolását követelték, így Károly feloszlatta a parlamentet. Ezt nevezik *rövid parlamentnek* (1640 tavasza).

1.4. Parlamenti viták (1640–1642)

Mivel a hadsereg finanszírozására továbbra is szükség volt, 1640 őszén a király ismét összehívta a parlamentet. Igyekezett nyomást gyakorolni a képviselőkre, ők azonban ellenálltak, kijelentették, hogy a király nem oszthatja fel a parlamentet (1640–1653-ig ülésezett, ezt nevezik *hosszú parlamentnek*), és a monopóliumok eltörlését, a törvényhozásnak felelős kormányt, valamint a presbiteriánus egyház szabadságát követelték.

A képviselők egy idő után gavallérokra (királypártiakra), és kerekfejűekre (király ellenesekre) szakadtak. A kerekfejűek közül a mérsékeltőbbek hajlandóak lettek volna tárgyalni, a radikálisok voltak azonban többségben.

1.5. Polgárháború (1642–1648)

I. Károly mivel látta, hogy a radikálisok sokan vannak, a fegyveres harc mellett döntött. London népe a parlament mellé állt, így a király vidékre távozott, hogy a híveiből sereget szervezzen. Az első győzelmeket a királypártiak aratták, aminek hatására a mérsékelt presbiteriánusok háttérbe szorultak, és az independensek élére *Oliver Cromwell* állt. Seregével, a vasbordájúakkal (nehézlovasság) legyőzte a királyt, majd kiszorította a parlamentből a presbiteriánusokat (csonka parlament), és megszavaztatta a testülettel a király kivégzését.

I. Károlyt 1649 januárjában kivégezték, és így Anglia államformája köztársaság lett.

1.6. Cromwell protektorátusa (1649–1658)

Cromwell „megtisztította” a parlamentet, hogy csak hozzá hű képviselők maradjanak („szentek parlamentje”), de rövidesen ezt a testületet is feloszlatta (1653). Személyi diktatúrát alakított ki, magát Anglia protektorának, „Lord Protector”-nak hívatta.

1651-ben a parlamenttel kiadatta a hajózási törvényt, amelynek értelmében Angliába idegen hajók csak saját országuk termékét szállíthatták. A törvény elsősorban a holland közvetítő kereskedelem ellen irányult. A törvény miatt kitörő háborúban Anglia legyőzte Hollandiát (1654), és így a legerősebb tengeri hatalommá vált.

1651-ben véres hadjáratok után Cromwell uniót hozott létre Anglia, Wales, Skócia és Írország között.

Az egyre erősebb katonai diktatúra miatt a nép Cromwell ellen fordult, így mikor 1658-ban meghalt, az utódjául kijelölt fiát senki nem támogatta.

1.7. Restauráció (1660–1688)

A nép a királyi tekintélyben bízva, I. Károly fiát, a kompromisszumkész II. Károlyt (1660–1685) hívták vissza a trónra. Az új uralkodó ígéretet tett a parlamenttel való együttműködésre, amit részben be is tartott. Az ő hatalma alatt élte meg Anglia a „3 sötét évét”: 1665-ben pestisjárvány tört ki az országban, amelynek körülbelül 70 000 áldozata volt, 1666-ban a londoni tűzben a város nagy része porrá égett, 1667-ben pedig a hollandok fölhajóztak a Temzén, és ágyúval lőtték le a megmaradt londoni épületeket.

II. Károlyt a trónon öccse, II. Jakab (1685–1688) követte, aki testvérével ellentétben, megpróbálta kizárni a hatalomból a parlamentet, francia támogatással kísérletet tett abszolutizmus bevezetésére.

1.8. Dicsőséges forradalom

A parlament megakadályozta II. Jakab abszolutista törekvéseit, elkergette az országból és helyére a holland Orániai Vilmost (1688–1702) hívták meg a trónra. Az új uralkodó, miután bármilyen ellenállás nélkül bevonult seregével az országba, és elfoglalta a trónt, 1689-ben elfogadta a *Jognyilatkozatot* (Bill of Rights), amely biztosította a polgári szabadságjogokat, és rögzítette a parlament ellenőrző szerepét a végrehajtó hatalom felett. Anglia államformája alkotmányos monarchia lett, ahol az államfői (királyi) hatalom korlátozva van, szerepe az idők múltán egyre inkább reprezentatívává vált. „A király uralkodik, de nem kormányoz.”

1.9. Jognyilatkozat (1689)

A jognyilatkozat rögzítette, hogy: adót csak a parlament jóváhagyásával lehet kivetni, törvényt csak a parlament hozhat, az országban béke idején a parlament hozzájárulása nélkül állandó hadsereg felállítása és tartása törvénytelen, és a király köteles meghatározott időnként összehívni a parlamentet.

A létrejött alkotmányos monarchiában a három hatalmi ág szétvált. A törvényhozás a parlament, a végrehajtás a kormány, az igazságszolgáltatás pedig független bíróságok kezébe került. A

kormány tagjait (minisztereket) a király nevezte ki, de a parlamentnek tartoztak felelőséggel, tehát a végrehajtó hatalom ellenőrzése a parlament kezébe került. A választásokon győztes párt vezetőjét nevezte ki az uralkodó miniszterelnöknek, aki vezette a kormányt (végrehajtó hatalom). Az uralkodó azonban az alkotmányos monarchiában is rendelkezett jogokkal: feloszlathatta a parlamentet, de ebben az esetben új választásokat volt köteles kiírni és aláírásával ő szentesítette a törvényeket. Ha pedig nem értett egyet a törvényekkel, meghatározott alkalommal visszautasíthatta az aláírást (halasztó vétő) illetve nem zárkozhatott el a kérvények előtt, az alattvalóknak joguk volt a királyhoz folyamodni.

A parlament kétkamarás volt. A Lordok Házában a főméltóságok személyesen jelentek meg, a Közösség Házába pedig a nép által választott képviselők tartoztak. A választójog nemi, életkori, és magas vagyoni cenzushoz volt kötve. Két politikai párt alakult ki: a Tory, a konzervatív, és a Whig, a liberális párt.

Az angol parlament alapjait a mai napig a Jognyilatkozat határozza meg. Említésre méltó továbbá a Habeas Corpus Act (1679), amely a bírósági eljárásokat szabályozta, és bár nem része a Jognyilatkozatnak, a polgári állam fejlődése szempontjából jelentős határkő.

2. Az Egyesült Államok létrejötte és alkotmánya

2.1. Észak-Amerika gyarmatosítása

Észak-Amerikát a XVI. században kezdték gyarmatosítani az arany után kutató spanyolok. Ők a déli részeket szerezték meg (Florida, Texas). Északon, a Szent-Lőrinc folyó mentén észak-dél irányban francia telepések foglaltak el területeket. Az övéké lett többek között Kanada (Ontario és Québec). Az atlanti partvidékre elsőként hollandok érkeztek, majd az angolok őket kiszorítva telepedtek le.

Az első angol telepések többnyire vallási menekültek voltak, akik 1620-ban a Mayflower nevű hajóval érkeztek a keleti partokra. Protestánsként az önkormányzatiság igényét hozták magukkal, így az angol koronától csak alig függő területi egységeket, gyarmatokat hoztak létre. A gyarmatok önálló, egymástól független törvényhozással és végrehajtással rendelkeztek. Mindkét feladatot választott képviselők látták el. A választójog eleinte vagyoni cenzushoz volt kötve, majd később már minden honos férfire kiterjedt. 1732-re létrejött 13 angol gyarmat az atlanti partvidéken, többek között: Virginia, New York, New Hampshire, Pennsylvania.

2.1.1. A gyarmatok jellemzői

Az északi gyarmatokon farmergazdálkodás volt a jellemző. Az itteni kikötővárosokban (pl. New York, Boston) az ipar fejlődött, ami leginkább a hajóépítésben és a kibontakozó kézműiparnak köszönhetően a textilgyártásban mutatkozott meg. A tengeri kereskedelem egyre jelentősebbé vált. Az északi gyarmatok kereskedői versenyben álltak az angol kereskedőkkel, amit az angol korona nem nézett jó szemmel. A britek azonban nem avatkoztak be a gyarmatok belső ügyeibe, így sokáig nem került sor összetűzésre, sőt védelmet jelentettek a Szent-Lőrinc folyó mentén élő franciákkal szemben is.

A déli gyarmatokon főként ültetvényes gazdálkodás folyt. Az ültetvényeken rabszolgák dolgoztatásával gyapotot, cukornádat és dohányt termesztettek. Itt a városok nem voltak olyan népesek, mint északon, és a kézműipar is fejletlenebb volt. A déli terményeket főleg Európába szállították, ezért itt kezdetben nem alakult ki ellentét Angliával.

2.2. A hétéves háború és következményei

A hétéves háború 1756-ban robbant ki, eleinte a poroszok és az osztrákok között. A poroszokat a britek, a Habsburgokat pedig a franciák támogatták. A brit-francia ellentét miatt a harcok az amerikai kontinensre is kiterjedtek, mivel a Kanadát gyarmatosító franciák így szembekerültek az angol gyarmatokkal. A háborút Európában a poroszok, Észak-Amerikában pedig a britek nyerték, így Kanada is angol gyarmat lett. A háborúk pénzvesztéseit Nagy-Britannia többek között gyarmati adóemelésekkel igyekezett pótolni. Ilyen volt például a bélyegtörvény (adót vetett ki minden okiratra, levélre) és a cukortörvény (megemelte a melaszra vonatkozó vámot) is. Ezen kívül az angol parlament kitiltotta az amerikai kereskedőket a Brit Birodalom piacairól, és olyan további felesleges és végrehajthatatlan rendelkezéseket hoztak, mint a telepések nyugati földfoglalási tilalma és a beszállásolási törvény (katonák kötelező elszállásolása).

A brit intézkedések elleni tiltakozás egységet teremtett a gyarmatok között, a lakosság a vámok és adók fizetését megtagadta és bojkottálták az angol áruk vásárlását. A gyarmati képviselők gyűlése kimondta, hogy „képviselő nélkül nincs adózás”. Ez azt jelentette, hogy amíg az angol parlamentbe nem küldhetnek képviselőket, addig adózni sem fognak nekik.

Az ellentétek a britek és a gyarmati lakosok között egyre inkább kiélesedtek. 1770-ben az angolok belelőttek Bostonban a tiltakozó tömegbe (bostoni mészárlás), 1773-ban pedig a gyarmati radikálisok egy csoportja indiánnak öltözve a tengerbe szórta egy hajó tearakományát (bostoni teadélután). A britek erre válaszul blokád alá vették Boston városát. A megtorlást követően 1774-ben Philadelphiában a gyarmatok képviselői kongresszust tartottak. Itt az angolok lépéseit törvénytelennek nyilvánították, kimondták a gyarmatok önálló törvényhozáshoz való jogát, és szövetségre léptek egymással. Mivel az angolok nem voltak hajlandók engedményekre, a képviselők 1775-ben újra összegyűltek Philadelphiában. Ezen a második kontinentális kongresszuson a képviselők fegyveres harcot hirdettek, amivel kezdetét vette az amerikai függetlenségi háború.

2.4. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783)

1776. július 4-én a kongresszus elfogadta a Thomas Jefferson által megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozatot, amely kimondta, hogy a gyarmatok sérelmeiért Nagy-Britannia felelős, megfogalmazta az alapvető emberi szabadságjogokat, és kijelentette a gyarmatok függetlenségét, amit, ha máshogy nem lehet, a csatatéren kell kivívni.

A gyarmati csapatok élén a háborúban George Washington állt. Eleinte a brit erők voltak fölényben, később azonban a sikeres rajtaütésszerű harcmodor, illetve a külföldi (főként francia) támogatásnak köszönhetően, a gyarmati hadsereg lassan fölénybe került. 1777-ben felülkerekedtek a brit erőkön (Saratoga), majd 1781-ben döntő győzelmet arattak (Yorktown).

A háborút az 1783-as versailles-i béke zárta, ahol kimondták a 13 amerikai brit gyarmat függetlenségét.

2.5. Az Egyesült Államok alkotmánya és államszervezete

Az USA alkotmányát 1787 szeptemberében fogadták el az államok. Az alkotmány tartalmaz konföderációs és centralista elemeket is. Konföderációs elem többek között a saját törvényhozás és kormányzat a tagállamokban, ezenkívül az is, hogy a képviselőket a tagállam lakossága választja, és minden tagállam eldöntheti, hogy kinek ad szavazati jogot. Centralista elem az erőteljes központi irányítás, de a hatalmi ágak szét vannak választva: az Egyesült Államok államszervezetében jól fellelhető a 'fékek és ellensúlyok rendszere', vagyis nem pusztán szétválasztása, hanem a hatalmi ágak egymásnak való ellentartása is jelentős.

Az alkotmány első kiegészítése 1791-ben történt, mikor az alapvető emberi szabadságjogok is bejegyzésre kerültek (pl.: sajtószabadság, vallásszabadság, a magántulajdon szabadsága), ezt a módosítást hívják az amerikai Bill of Rights-nak. Azóta 27 alkalommal módosították az alkotmányt, olyan kiegészítésekkel, mint a rabszolgák felszabadítása vagy a választójog kiszélesítése.

2.5.1. Törvényhozás

A törvényhozásért a kétkamarás Kongresszus felel. A felsőházba (Szenátusba) minden állam törvényhozó testülete két szenátort delegálhat hat évre. A Szenátusban így a tagállamok egyenlőségének elve érvényesül, ami a kisebb államoknak kedvező. Az alsóházba (Képviselőházba) pedig a lakosság számarányának megfelelően választhatnak a tagállamok lakosai képviselőket két évre. A Képviselőház összetétele ezért a nagyobb, magas népességszámmal rendelkező államoknak előnyös.

2.5.2. Végrehajtás

A végrehajtó hatalom élén az Egyesült Államok elnöke áll, akit a tagállamok lakossága választ négy évre, elektorok útján (közvetett választás). Ez azt jelenti, hogy holott a szavazólapokon a jelölt neve szerepel, a választók nem őt, hanem azokat az elektorokat választják meg, akik később döntenek az elnök személyéről (akik tulajdonképpen a szavazók akaratát képviselik). Az elektorok száma államonként népességarányos, ezért érvényesülhet a 'győztes mindent visz elv': ez esetben a jelölt, összességében kevesebb tényleges szavazatot kap, viszont ha a nagyobb népességű, több elektorral rendelkező államok szavazatait megkapja, ő nyer.

Összehívja a Kongresszust és halasztó vétőjoga van a döntései felett. A hadsereg, a központi minisztériumok irányítása és a külügyek intézése az ő hatáskörébe tartozik. Az elnök nem tartozik politikai felelősséggel a Kongresszusnak, azaz a végrehajtó hatalom gyakorlásának nem feltétele, hogy az elnök politikáját a Kongresszus többsége támogassa, azonban az elnök, mint végrehajtó hatalom köteles betartani az alkotmányt és a Kongresszus által alkotott törvényeket, amelyért jogi felelősséggel tartozik.

Az eredeti alkotmány nem zárta ki, hogy valakit kettőnél többször megválasszanak, ez a szabályozás azonban Franklin D. Rooseveltnégyeszeri elnöksége után bejegyzésre került.

2.5.3. Igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás csúcán egy kilenc tagból álló testület, a Legfelsőbb Bíróság áll. Tagjait az elnök nevezi ki, és életük végéig posztjukon maradnak. A Legfelsőbb Bíróság feladata többek között az elnök Kongresszus által kezdeményezhető közjogi felelősségre vonása is (impeachment eljárás).

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- SZÁRAY Miklós – PÁLINKÁS Mihály (szerk.): *Történelem 10. a négyosztályos gimnáziumok szakközépiskolák számára*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.
- B. MÁTYUS Gyöngyi – BORI István: *Történelem érettségi témavázlatok*. AMTAK Bt, Budapest, 2016. 4. átdolgozott kiadás
- BÓNIS Péter – GÖNCZI Katalin – KONCZ Ibolya Katalin – Stipta István (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Patrocinium, Budapest, 2019. 2. bővített kiadás
- Nemzeti Köznevelési Portál: *A brit alkotmányos monarchia és amerikai köztársaság működése*. https://www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_10_nat2020/lecke_03_010
- MOLNÁR Szabolcs: *Mikolai Hegedűs János utrechti elvei*. Erdélyi Múzeum, 2005. 67. kötet, 1-2.füzet https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25775/EM_2005_1-2_008_Molnar_Szabolcs-Mikolai_Hegedus_Janos_utrechti_elvei.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SÁGHI András Tamás: *Az angol parlamentarizmus története a 17. században*. Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények, 2017. 5(2), 61-72. http://real.mtak.hu/122197/1/AH_2017_2_Saghi_Andras_Tamas.pdf